

ВЗАЄМОДІЯ БАНКІВСЬКОГО ТА ПРОМИСЛОВОГО КАПІТАЛУ У СКЛАДІ ПРОМИСЛОВО-ФІНАНСОВОЇ ГРУПИ

Постановка проблеми. Необхідною умовою стабілізації економіки України та становлення ринкових форм господарювання є розвиток виробничого сектора держави. Проте в ситуації, коли амортизація основних фондів підприємств досягає 70-80 %, більшість підприємств не відповідає сучасним вимогам науково-технічного прогресу, виникає потреба у значних фінансових коштах для структурної перебудови виробництва та втілення інноваційних рішень, здатних суттєво змінити існуючий стан речей.

Найбільш доцільним за даної економічної ситуації є здійснення інвестицій у структурну перебудову та становлення інноваційного типу економіки за участю фінансово-кредитної сфери. Актуальним в таких умовах є питання шляхів мобілізації капіталу на виробничих підприємствах, зокрема, шляхом створення фінансово-промислових груп.

Об'єктивність даних економічних процесів викликала певний резонанс в наукових колах. Так, результати дослідження у цій сфері відображені у монографії З.М. Васильченко "Комерційні банки: реструктуризація та реорганізація", окремих розділ якої присвячений доведенню необхідності створення фінансово-промислових об'єднань. Ідея концентрації банківського капіталу та поєднання з промисловим капіталом знайшла також своє відображення у працях І.Ф. Комарницького, Р.Г. Комарницької "Інвестиційна діяльність комерційних банків", М.І. Крупки "Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України", Б.Л. Луціва "Банківська діяльність у сфері інвестицій" тощо.

Об'єктивна обумовленість концентрації банківського та промислового капіталу були доведені на початку ХХ ст. у працях таких вчених, як: Р. Гільфердинг "Фінансовий капітал", Дж. Гобсон "Імперіалізм" та ін.

На певному етапі розвитку економіки України на урядовому рівні порушувалося питання доцільності створення і функціонування фінансово-промислових груп у державі. В результаті, у 1995 р. був прийнятий Закон України "Про промислово-фінансові групи в Україні" (далі – Закон) [6]. На практиці ми можемо спостерігати за діяльністю таких об'єднань промислового та фінансового капіталів як: група "Приват", "Інтерпайп", "System Capital Management", УкрСиббанк тощо.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є пошук причин такого стану речей та перегляд доцільності даної організаційно-правової форми господарювання на теренах української економіки. Для досягнення мети передбачається виконання таких завдань, як: аналіз Закону України "Про промислово-фінансові групи в Україні" та аналіз переваг та недоліків участі у промислово-фінансових групах (ПФГ) комерційних банків.

Виклад основного матеріалу. У міру зростання свого бізнесу, найбільші банки підкоряють собі дрібні, укладають між собою угоди й утворюють

монополістичні об'єднання. Утворення банківських монополій принципово змінює роль банків, їхні взаємини з промисловістю, характер здійснюваних при цьому операцій. Від нерегулярного, епізодичного кредитування і посередництва в розрахунках банки переходять до систематичного кредитування певних галузей і підприємств і (у прямій чи прихованій формі) до довгострокових вкладень у їх основний капітал, що неминуче веде до зближення економічних інтересів представників банківського і промислового капіталу. У ряді випадків банки здобувають контроль над підприємствами і навіть промисловими монополіями [2, с. 314].

Тож природним є об'єднання промислового та банківського капіталів шляхом утворення різноманітних альянсів: пулів, груп, концернів, консорціумів, конгломератів, холдингів тощо. Існує сукупність споріднених термінів на зразок: “фінансово-промислова група” (або “промислово-фінансова”), “фінансовий холдинг”, “банківський холдинг”, “фінансовий концерн”, “фінансово-банківська група” тощо.

Насамперед, внесемо ясність, що ми розуміємо під поняттям фінансово-промислова група, виходячи з того, що наше розуміння суттєво розходиться із трактуванням поняття у Законі України “Про промислово-фінансові групи в Україні”.

У світовій економічній науці не існує єдиної, нормативно визначеної дефініції даного поняття. Але, на нашу думку, найбільш точним є визначення В.Г. Федоренка, згідно з яким фінансово-промислові групи – це добровільні об'єднання підприємств, банків, інвестиційних фондів, маркетингових фірм і страхових компаній, метою яких є подолання кризових явищ, стабілізація виробництва, підвищення продуктивності праці і виготовлення конкурентоспроможної продукції [7].

В Законі дається наступне визначення: “промислово-фінансова група (ПФГ) – це об'єднання, до якого можуть входити промислові підприємства, сільськогосподарські підприємства, банки, наукові і проектні установи, інші установи та організації всіх форм власності, що мають на меті отримання прибутку, та яке створюється за рішенням Уряду України на певний термін з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, включаючи програми згідно з міждержавними договорами, а також виробництва кінцевої продукції [6].

Як бачимо, відповідно до законодавства ПФГ є тимчасовими об'єднаннями, що припиняють свою діяльність після досягнення певної мети чи виконання певної державної цільової програми.

У п. 2 ст. 1 Закону зазначено, що “головне підприємство ПФГ – підприємство, створене відповідно до законодавства України, яке виробляє кінцеву продукцію ПФГ, здійснює її збут, сплачує податки в Україні та офіційно представляє інтереси ПФГ за її межами”. У п. 7 ст. 2 говориться, що “головним підприємством не можуть бути торговельне підприємство, підприємство громадського харчування, побутового обслуговування, матеріально-технічного постачання, банк, фінансово-кредитна установа”. Окрім того, президентом ПФГ може бути лише керівник головного підприємства, та ПФГ не надається статус юридичної особи. Право діяти від імені ПФГ має виключно головне підприємство об'єднання [6].

Але в умовах домінування на ринках акціонерних відносин переважною формою централізації капіталу і переструктурування власності стало заснування холдингових структур, пов'язаних з володінням контрольними пакетами. Тобто таких економічних утворень, де головна компанія утворюється шляхом переважної участі в статутному капіталі однієї чи декількох дочірніх компаній і яка отримує внаслідок цього можливість управління і контролю за ними. По суті, холдинги є формою акціонерного контролю чи системою участі, яка забезпечує концентрацію власності, а отже, і капіталу, що, в свою чергу робить реальністю здійснення великих інвестиційних проектів [2, с. 326].

Логічно, що головним підприємством у ПФГ має бути власник контрольного пакета акцій. Економічною реалією є той факт, що фінансовим ядром зібраних в єдину функціональну структуру промислових підприємств та фінансово-кредитних установ є, як правило, універсальні комерційні банки. Таким чином, де-юре головним підприємством групи є промислова компанія, а де-факто – банк. Звичайно, такий стан речей не може влаштовувати партнерів групи.

У практиці провідних зарубіжних країн в окремих структурах можна спостерігати різний рівень економічної свободи і різні підходи до взаємного регулювання поведінки учасників фінансових об'єднань, що пояснюється різноманіттям поставлених цілей та мотивації об'єднання [2, с. 325].

Крім того, відповідно до п. 2 ст. 1 головне підприємство промислово-фінансової групи, тобто промислове підприємство, втрачає право на будь-які пільги з питань оподаткування, яке воно мало або може мати згідно з чинним законодавством України. Замість того, у Законі пропонується перелік із чотирьох видів пільг (ст. 4). Наведемо найбільш суттєві:

- 1) головне підприємство та учасники ПФГ звільняються від сплати вивізного (експортного) мита і митних зборів у разі експорту проміжної продукції;
- 2) головне підприємство та учасники ПФГ звільняються від сплати ввізного (імпортного) мита і митних зборів у разі імпорту проміжної продукції;
- 3) на банки-учасники ПФГ не поширюються обмеження щодо внесків комерційних банків до статутних фондів інших підприємств і організацій, встановлені частиною четвертою статті 3 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, у частині інвестування коштів у розробку або розвиток і модернізацію виробництва кінцевої та проміжної продукції. Набуті банками корпоративні права власності та інші майнові права в цих випадках зберігаються за банками після реорганізації або ліквідації ПФГ.

Щодо експорту чи імпорту проміжної продукції, то навряд чи підприємство виграє від таких операцій у порівнянні із втратою інших податкових пільг, особливо, враховуючи, що метою створення ПФГ є саме прибуток від реалізації кінцевої продукції і продаж проміжної продукції не матиме систематичного характеру. Третя з вищеперерахованих пільг також є сумнівною, оскільки дає необмежені можливості банку і не завжди прийнятна для підприємства. А для набуття фінансово-кредитною установою корпоративних прав власності не обов'язковим є проходження таких стадій як створення та ліквідація промислово-фінансової групи.

Зараз існує уже є багато банків, які лише згідно з власними інвестиційними планами отримують контроль над підприємствами за досить простою схемою: відкриття кредитної лінії під заставу будівлі, виробничих потужностей, пакета

акцій або іншої власності. У випадку, коли підприємство з якої-небудь причини не повертає кредит, власність переходить до банку [4, с. 156].

Окрім того, існують істотні труднощі реєстрації об'єднань. Так, рішення про надання групі статусу ПФГ приймається Кабінетом Міністрів України; мета діяльності повинна підпадати під певну державну програму розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, затверджених постановами або законами Верховної Ради України. Кабінет Міністрів України приймає до розгляду також проекти створення ПФГ за умови, що розрахунковий обсяг реалізації кінцевої продукції об'єднання буде еквівалентним сумі сто мільйонів доларів США за рік, починаючи з другого року після створення ПФГ [6, ст. 3]. Для порівняння, за неофіційними даними, річний оборот найбільшої в Україні фінансово-промислової групи "Приват" становить 17567423 тис. грн.

Звичайно такі умови не лише не мотивують ні виробничі підприємства, ні фінансово-кредитні установи до об'єднання, а й роблять навіть саму ідею створення фінансово-промислової групи неприйнятною.

Проте існує не тільки така ідея, а й має місце на практиці досить успішне господарювання поєднаних капіталів. Спробуємо проаналізувати переваги та недоліки функціонування різних сторін у складі фінансово-промислової групи.

По-перше, зазначимо, що шляхом створення фінансово-промислових груп ішли фактично усі розвинуті країни світу, технологічні прориви в яких забезпечувались саме через концентрацію та централізацію банківського капіталу, його поєднання з промисловим капіталом [3, с. 152].

Отже, до очевидних позитивних наслідків концентрації банківського капіталу можна віднести:

- зменшення кредитних та інвестиційних ризиків;
- підвищення ліквідності банку;
- прискорення оборотності обігових коштів підприємств групи;
- прискорення реагування підприємства на зміни кон'юнктури ринку;
- збільшення можливостей контролю та управління за реалізацією кредитованих проектів;
- для підприємства – збільшення фінансових можливостей у здійсненні науково-технічних розробок та реалізації проектів, розширення доступу до ресурсної бази;
- для банку – підвищення фінансової стійкості завдяки диверсифікації через створення ПФГ;
- підвищення взаємної поінформованості та, як наслідок, взаємодовіри.

Банк, який увійшов до складу ПФГ, основний свій дохід формує не від кредитних операцій, а за рахунок додаткових дивідендів від підвищення ефективності роботи підприємств – учасників групи.

Отже, доцільність участі банків у ПФГ зумовлена, передусім, можливістю вирішення низки стратегічних для себе питань: забезпечення стійкості, збільшення власної фінансової бази за рахунок розширення клієнтури, підвищення рівня кредитоспроможності і поверненості кредитів, формування кредитного та інвестиційного портфелів зі зниженим ступенем ризику, збільшення ступеня участі в інвестиційних проектах власних клієнтів [3, с. 153].

До негативних сторін створення та функціонування ПФГ можна віднести:

- складність централізованого контролю та управління підприємствами групи;
- неможливість ведення єдиного обліку підприємств групи;
- імовірність зловживань домінуючої сторони, її недобросовісності;
- високий ризик виникнення монополій.

При перелічених недоліках процесу капіталізації, досягнення кінцевого позитивного ефекту (у даному випадку можна говорити про синергійний ефект) має забезпечуватися за рахунок суттєвого розширення функцій банку в діяльності промислово-фінансової групи, зокрема: інвестиційна і портфельна діяльність в інтересах всієї групи; допомога в організації та проведенні емісійної діяльності підприємств – учасників ПФГ; організація та проведення взаєморозрахунків; здійснення трастових операцій; проведення лізингових і факторингових операцій; венчурне фінансування інноваційної діяльності; надання інформаційних (консалтингових) послуг тощо [3, с. 153].

Усе це обумовлює необхідність змін у стратегії банківської діяльності і методів фінансового управління. До найсуттєвіших змін потрібно віднести перехід банків до створення інтегрованих систем управління активами, зобов'язаннями й акціонерним капіталом, викликаним необхідністю забезпечення збалансованого розвитку банку, збереження рівня його доходів і зниження ризику портфелів [5, с. 65].

Таким чином, можна зробити висновок, що Закон України “Про промислово-фінансові групи” був прийнятий передчасно або ж уряд відкрив принципово нову форму господарювання, оскільки зміст закону не відповідав і не відповідає економічним реаліям часу. Можна сказати, що процес створення ПФГ усередині 90-х років ще не назрів: відсутні були в економіці достатньо капіталізовані та потужні банки для фінансування підприємств-гігантів (із 80 % амортизацією основних фондів); відсутність чіткого розуміння та визначення організаційно-правових форм взаємозв'язку та взаємодії усередині ПФГ; недостатня розвиненість бізнес-секторів, підприємництва, у поєднанні з яким банки могли б створювати ПФГ.

Через відсутність реальної державної законодавчої програмної підтримки банки та промислові підприємства не бачать доцільності об'єднання у фінансово-промислові групи, а реально-існуючі ПФГ – офіційно заявляти про своє існування. Тому пріоритетним повинно бути проектування і формування ПФГ, які забезпечать підвищення зацікавленості фінансово-комерційних структур щодо інвестування засобів у стабілізацію і піднесення виробництва, задоволення і стимулювання платоспроможного попиту, поєднання інтересів великих і дрібних виробників у разі провадження спільної діяльності, створення конкурентного ринкового середовища і протидії формуванню економічних монополій [6, с. 157].

Висновки. Першими і найголовнішими завданнями держави в галузі економіко-правових відносин є удосконалення та розширення існуючої законодавчої бази, яка регулювала б порядок створення та здійснення поточної діяльності фінансово-промислових груп у цілому та комерційних банків у їх складі зокрема. Адже тільки концентрація капіталу може бути тим засобом, який сприятиме перебудові та становленню інноваційного типу розвитку економіки.

Список літератури

1. Бесараб Є.О. Роль банку у формуванні інвестиційних ресурсів ФПГ // Фінанси України. – 2002. – № 1. – С. 116-120.

2. Васильченко З.М. Комерційні банки: реструктуризація та реорганізація: Монографія. – К.: Кондор, 2004. – 258 с.
3. Комарницький І.Ф., Комарницька Р.Г. Інвестиційна діяльність комерційних банків. – Чернівці: Рута, 2004. – 260 с.
4. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2001. – 607 с.
5. Луців Б.Л. Банківська діяльність у сфері інвестицій. – Тернопіль: Економічна думка, Карт-бланш, 2001. – 320 с.
6. Про промислово-фінансові групи в Україні: Закон України від 21.11.95 № 437/95-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 23. – С. 88.
7. Федоренко В.Г. Шляхи підвищення інвестиційної діяльності в Україні. – К.: Аспект-поліграф, 2003. – 724 с.

Старовойт, К.І. Взаємодія банківського та промислового капіталу у складі промислово-фінансової групи [Текст] / К.І. Старовойт // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2005. – Т. 13. – С. 135-141.